

DIJALOG I UMJETNOST

Josip Sanko RABAR

Zagreb

Bog je ljubav i dijalog. Ništa nije toliko njegovo, niti moćno na zemlji. Bog želi uistinu slobodnog čovjeka.

Je li dijalog pogreška i politika dijaloga pogrešna? Zašto bi uopće dijalog bio dobar? Dobar je dok nam god sugovornik nije apstraktno zlo. Ako protivnik Crkve (bio on na vlasti ili ne) nije čisto zlo, znači da ima među svojim pripadnicima i relativno dobrih ljudi, čak i ljudi otvorenih traženju istine, a na takve istina i Radosna vijest uvijek mogu (više ili manje) blagotvorno djelovati. Crkva je zagovarala dijalog čak i sa totalitaristima kao što su komunisti na vlasti. (Teško da se može naći gori sugovornik!) Utoliko su se više totalitaristi plašili dijaloga i suzbijali ga. Dijalog je koristio Crkvi, a škodio totalitaristima.

Dijalog privlači protivnike Crkve ljepotom Radosne vijesti, mrzitelji među njima neka se opiru dijalogu, mi ne bismo smjeli sudjelovati u sukobu. Sukob i kompromitaciju mržnjom trebamo prepustiti protivniku! Tako ćemo prorijediti njegove redove, a obogatiti naše.

Treba uzeti u obzir da čak i napadi koji često prelaze u klevete mogu imati neke osobine dijaloga i izvjesnu blagotvornost. Od ideološki sukobljenih strana upravo ona koja je više napadana, ogovarana i klevetana, ima veće šanse za vlastito usavršavanje. Čak i ideološki rat može pomoći popravljanju, jer se i u lažnim optužbama pronade i poneko zrnce istine i razlog za poboljšanje vlastitog stanja. Ljudi su najčešće inertni. Ne bismo sjajili da se međusobno ne glancamo. Jedino se klevetniku teško može pomoći. Ukoliko ne progleda, ostaje betoniran u svojoj mržnji.

Nasilnik preokreće brda, sve se trese, svi se guše, a od toga na kraju ne bude ništa. Uistinu duhovan čovjek obično ne čini ništa spektakularno, no, vremenom iz sjemenja izrastu plodovi. Naizgled veliko i moćno: malo je i nemoćno, i obratno, naizgled neugledno i bespomoćno: veliko je i moćno. Piti iz vlastite dubine, iz Onog koji nas sveobuhvatno ljubi, djelovati blagotvorno i nenasilno. Takvih je ljudi uvijek bilo malo. Vjera je mnogo koristila malobrojnima, malo - mnogobrojnima, a nikada nije koristila svima: vlastohlepticima i fanaticima bila je na štetu.

Koliko samo u čovjeku ima unutarnjih proturječja, gluposti i kontraproduktivna nastojanja! Sretan je ako ne uspije! Borci protiv zla učinili su više zla nego ljudi koji su naprosto zli. Što je neko djelovanje važnije i spasonosnije za nas, bliže ljubavi i izvorištu vjere, bliže Bogu, utoliko u njemu možemo biti kontraproduktivniji. Teško je tu biti potpuno nenasilan i samozatajan bez odgovarajućih vježbi, strpljivog vjerskoga treninga.

Nije samo Bog dijalog, niti su samo neposredni odnosi između osoba dijalogični. (Naš odnos s Bogom i međuljudski odnosi.) Kultura je sama po sebi dijalog, umjetnost je dijalog, književnost je dijalog. Nije riječ samo o dijalogu, o susretu dviju osoba i dviju tumačenja istine, već i o konkretnosti i jedinstvu suprotnog. O proturječnim osjećajima, žudnji prema obojima suprotnostima. Istina svojom konkretnošću premošćuje razlike i suprotnosti, titra između suprotstavljenih krajnosti. Istina nije jednostrana.

Veličina Krležinog književnog genija dobrim djelom leži u spoju razlika i bogatstvu proturječja. Krleža-ideolog jednostran je i neistinit. Krleža-književnik uranja u život, u složenu istinu, izbjegava jednostrane zaključke. To čini književnost u njemu. Književnost je nedorečena, jer bi konačni izričaj ukinuo beskonačnost, onemogućio kretanje, a život je kretanje i tajna.

Osnovni je problem ideologije u njenoj jednostranosti. Ideolozi i političari natežu samo na svoju stranu. Pošto jednostranost ubija istinu, ona ubija i književnost. Blagotvorno je vidjeti vrijednost proturječnih i međusobno suprotstavljenih strana, jer strane su sasvim loše tek kada se apsolutiziraju: "ja sam jedina strana i nemaj drugih strana osim mene". Ideologija je idolopoklonstvo jer apsolutizira nešto što je djelomično. A Bog je sve stvorio. I vjernike i ateiste, svece i obične ljude, lijeve i desne. Pametnima je dao njihovu glupost, glupima njihovu mudrost. Ružnoj stračari dao je ljepotu, lijepoj palači – ružnoću. U našem opredjeljivanju za neku stranu potrebno nam je i lucidno zrnice soli koje će trpeljivo gledati na razlike.

Svoju osobu podrediti nekoj djelomičnosti: idolopoklonstvo je. Književnik radije opjeva proturječno kretanje, slavi suprotstavljene struje. Da nema izazova ateista i agnostika kršćanstvo bi zahirilo. Glavna vrata paklena (koja nisu uspjela Crkvu progutati) u njoj su samoj. Vrata jednostranosti i nasilnosti, premoći i fanatizma.

Čitavu ovu nedoglednu rijeku života, sa svim bogatstvom razlika i proturječnim strujama, stvorio je Bog, pa ako tu treba odvajati žito od kukolja onda to ne ide giljotinom, ni ideološkom metlom, već strpljivim lučenjem različitih osoba i grupa, opažanjem čudesnog bogatstva njihovih proturječnih karakteristika. Neki ne opažaju osobe i njihova djela, već sve vrednuju po ideološkim frazama. Najveći im je nitkov dobar ako frazira u istom smjeru kao i oni.

Pišući replike, dramski se pisac uživljava u obje sukobljene strane, obje su njegove, objema se trudi naći jake argumente, pa ako izgubi mjeru u navijanju za jednu stranu, ispada ideolog i neuvjerljiv.

Kako je dosadno biti ideolog! Njemu je sve jasno. Treba samo ustrajati u jednom te istom smjeru. Ne zna mudrost, da ustrajati u smjeru ulaženja u šumu znači izlaziti iz nje. Njemu je sve prekrasno jedno-strano. Ili uživaš u očuvanju stare kuće, ili je pokušavaš srušiti. Ne može oboje. Za političku je akciju potrebna odluka i opredjeljenje. Za umjetnički doživljaj kolebanje, složenost i proturječje mogu biti vrlo obogaćujući. Ideolog nije Hamlet, on je zupčić u stroju. Trzaj samo u jednom smjeru. Čitav stroj, sa svim suprotnim kretanjima, književnikov je. On se surfa po valovima suprotnosti.

Književnik u književnom djelu bliži je životnoj cjelini od najlucidnijeg ideologa u sebi. Ideolog grčevito drži dio, književnik sluti cjelinu. Utoliko ga više nosi ta cjelina ukoliko se ne boji proturječnosti i zamršenosti, tanahnih nijansi i prijelaza, nedohvaćenih dubina i nerazlučivih suprotnosti. Osjetiti oboje, obogatiti se, biti proturječan. Život pulsira u ritmu. On nije jednostrano kretanje. Njihati se poput klatna po prirodnim zakonima, plesati po taktu harmonije sfera, dijalektički i dijaloški misliti, ne zaustaviti se na dječjoj kantici punoj vode i reći: to je more.

Možda je hendikep dvostruko patiti. Patiti jer će nešto biti srušeno, patiti zato što još nije srušeno. No, pritom možeš uživati u dvostrukoj ljepoti: ljepoti sadašnjeg i ljepoti budućeg. Oboje.

Književnost je dijalog na više razina.

Ona je međuljudski odnos, dubinski susret osoba, odnos pisca i čitatelja. Ona je privlačno prijateljsko uvjeravanje, suigrajuće komuniciranje, poručivanje bremenito bogatstvom, i znatnim dijelom poruka koju nikakvi racionalni diskurs nije u stanju izreći. Nerijetko izricanje neizrecivog, između redaka. Izlijevaju se dubine jedne osobe drugoj, često nedokučene i neobjašnjene i jednom i drugom, i piscu i čitatelju.

No, književnost nije samo dijaloška u odnosu pisca i čitatelja. U njoj se krije još dublji dijalog, unutrašnji dijalog u samom piscu, dijalog pisca i njegove vlastite dubine, njegove Vlastitosti, odnosno, Boga. Stvaratelj je stvaratelj po Stvoritelju, sve što je dobro od Boga je, sve što je nadahnuto, snažno, duboko, istinito i lijepo od Duha je. Nesavršeni smo i umjetnička su nam djela nesavršena, no ipak, ako igdje i ljudskom učinku možemo

opaziti trag nekog savršenstva onda je to u umjetnosti. To je stoga što je umjetnost u vidljivoj mjeri dar, dar iz naše dubine, dar Duha Svetoga.

Tome, naizgled, proturječi činjenica da u književnosti i drugoj umjetnosti često možemo naići na prljavštine, otuđenost i zlo, jer u umjetnosti ima nečistih duhova, otuđenja i zla, baš kao i u samom životu. Ali ono što književnom djelu daruje umjetničku snagu i integritet, ono što ga razlikuje od pornografije, pukog nasilja i perverzija, ono što mu daruje umjetničku i humanu vrijednost, od Duha je, kao što je od Duha svaka prava vrijednost i humanost.

Književno djelo ne stvaramo sami. Postoji skriveni suradnik. Umjetnost nije u toj mjeri voljni napor i planski osmišljen rad, koliko nadahnuće i spontana igra, prepuštanje vodstvu unutarnjeg "genija". Tekst nam piše nepoznati Netko! Pisanje je slično molitvi. A kako molimo? Kroz Božje blizine i kroz suhoće. Milost oscilira, ali molimo neprekidno, molimo bez obzira jesi li nam blizak ili dalek Bože! Molimo i tu strašnu udaljenost i tu neizdrživu suhoću. Tu prazninu. To razlikuje pisanje poezije od proze. Jer, pjesma čitava može nastati kao dar u trenutku nadahnuća, a proza često ne ide bez suhoće. Pisanje je proze poput svakodnevne molitve.

Oholo je misliti da Bog treba udovoljiti svakom našem hiru, no postoje situacije, a jedna od takvih je stvaralačko pisanje, kada smo usklađeni sa svemirom, sve je oko nas zajedno s nama prestabilirana harmonija: svi smo dio partiture, Bog sklada vrlo sofisticiranu fugu, s bezbroj melodija i prepletaja. Književno je stvaranje igra i uživanje u pisanju, spontanost i sloboda, oslanjati se na Boga i riskirati, odbacujući lažnu sigurnost pasivnosti i tako se oslobađati strahova.

Književnik i Bog zajedno pišu priču: ono što je trebalo omesti pisanje, slučajnosti, buka, neprilike i nesreće, ono što izvana utječe na tekst i mijenja ga, najčešće ga popravljaju i usavršavaju. Julia Cameron to zove *sinkronost*. U kreativnom pisanju Bog pomaže našim planovima i snovima. Naravno, mi smo ti zbog kojih djelo može ispasti nesavršeno ili opako. Bog stvara umjetnike umjetnicima, ako su neki ispali rđavi ljudi, ili stvarali umjetnost punu prljavštine, stoga je što Bog poštuje njihovo slobodno opredjeljenje, autonomnu odluku koja može izabrati zlo. No, umjetnost je uvijek iskrena, samo kič laže. I "najpokvarenija" umjetnost ima neki dobar razlog postojanja, otkriva duševne rane, opasne klopke i svakovrsno zlo.

Pisanje je proces individuacije, upoznavanja samoga sebe. Bog razgrće dubine, otkriva izvore u nama i druga čuda. Bog nam otkriva život i nas same nama samima.

Književnici ne bi trebali zanemariti glas Stvaratelja u sebi i izvan sebe. Postati njegova radosna pisaljka! A on će pisati samo onim što je u našoj dubini autentična Vlastitost. Gdje sam najviše svoj tu sam najviše njegov. To je tek jedna od mnogih tajni umjetnosti.

Božja je podrška neograničena. Nemojmo se plašiti izobilja! Primajući Božju milost surađujemo u ozbiljenju Božjeg plana. To što ne ostvarujemo u potpunosti taj Božji plan, to su naši opaki lanci: razorne ovisnosti, sebičnost i druge pokvarenosti u nama. Pa ipak, Bog dobro zna kakvi smo, koristi sve naše resurse, usprkos sve naše nesavršenosti djelo dobiva pečat umjetničke savršenosti.

Želimo li ostvariti život u kojem ćemo biti sretni? Bog upravo to hoće. Trebali bi naučiti kako strujanju Stvoriteljeve snage dopustiti da se očituje gdje on želi – a ne gdje mi to želimo. Ne trebamo se bojati smionih iskoraka, Stvoritelj nas zove da skočimo. Bog je izvorište svega.

Želja da budemo sofisticirani i pametni često zapriječi strujanje stvaralačke snage. Naše taštine i sebični strahovi ometaju stvaranje, baš kao što ometaju odnos s Bogom.

Kreativnost je stvar duha. Svaki napredak u stvaranju posljedica je vjerovanja. Bit će nam darovano ono što nam treba! Postajemo sve iskreniji prema samima sebi i

otvoreniji prema pozitivnom načinu razmišljanja. Prepuštajući se životu stvaranja, u stanju smo prema drugima biti otvoreniji i iskreniji te prijemčiviji za njihove stavove i viđenje svijeta. Stječemo osjećaj za promjene i mijene u vlastitom življenju. Ovisnost o Stvaratelju u nama pomaže oslobađanju od svih drugih ovisnosti.

Oslobađajući se okova okoštalih predodžbi o samima sebi, započinjemo vjerovati i voljeti svog unutarnjeg vodiča, oslobađamo se idolatrije – štovalačke ovisnosti o osobama, mjestima i stvarima. Umjesto toga, postajemo ovisnima samo o izvorištu u samima sebi.

No, trebamo se čuvati idolatrije vlastitog kreativnog bića. I ono može biti jednostrano! Bog nije samo Stvaratelj! On je iznad svega Ljubitelj. Stvaranje nije najviši poziv, već ljubav. Bog je stvorio čovjeka konkretnog, višestranog, kao svoju sliku. Kad bi se čovjek sveo na samo neke od svojih strana promašio bi svoju ljudskost.

Dok je umjetnost kao umjetnost dijaloška i konkretna, “kritika” i polemika, naprotiv, umiju biti strahotno ideološki i jednostrani. Pogotovo u nas u današnje vrijeme. Koliko smo se načitali kritika i polemika punih ideološkog slijepila tokom ove godine, osobito, kad je riječ o filmovima i opusima pisaca.

“Lijevi” i “desni” u postkomunističkom društvu još uvijek nisu adekvatni lijevima i desnima na Zapadu. Tokom četrdeset i četiri godine komunističke totalitarne vlasti društvene elite, osobito elite političke, državne i privredne, kao i elite društvenih znanosti i kulture, u velikoj su mjeri bile selektirane tom vlašću. Pa, makar je samo mali dio njih bio uistinu vjeran totalitarizmu, one su nesvjesno preuzele ponešto od njegova mentaliteta, i, najčešće, ideološkog predznaka. Premda većina stavlja masku liberalizma na lice, riječ je često o vrlo netrpeljivom mentalitetu punom mržnje prema ideološki drugačijima.

Premda se i Tuđmanova vlast proslavila takvim tipovima, danas uvelike pretežu nekakvi tobože lijevi tobože liberali, koji po staroj politici Partije, koja je brižno kanalizirala svoju mladež lijevo od sebe, kao jedinu poželjnu kritiku Partije i poretka, društva i kulture; tako i sada napadaju SDP s “lijeva” što je previše mlak i neagresivan. Svojom galamom daju osnovni ton medijskoj atmosferi u Hrvatskoj. Svaki stav različit od njihovog karakteriziraju desnim, ili čak fašističkim. Fašistoidnim etiketiraju mnoge intelektualce, vrsne književnike i akademike.

U takvoj nabijenoj atmosferi književna i filmska kritika i polemika često rađa nakazama. Takve ekstremno “lijeve” kritike i polemike ima u nas mnogo, u glavnim listovima i časopisima, dok su one ekstremno desne danas (uglavnom) na marginama. Čak i ti malobrojni ekstremni ili ekstremnije desni kritičari i polemičari, po naravi svoje ideologije i neobrazovanosti, ne osporavaju umjetničku vrijednost djelima svojih ideoloških protivnika, njima je dovoljno da je ospore politički.

Slično je i s malobrojnom katoličkom polemikom protiv nekih umjetničkih djela: ne napadaju umjetničku vrijednost, već samo duhovnu poruku, i svojom se medijskom zastupljenošću nalaze gotovo sasvim izvan kulturne javnosti. Na primjer, čitao sam potpuno negativne osvrte na knjige i filmove o Harry Potteru kojima je promaklo da osim privlačnosti čarolija, osim igre magičnih čuda, knjigu i film nosi ethos i pathos kršćanski: čudoređe i nadmoć ljubavne žrtve nad magijom. Knjigu ili film tretiraju isključivo kao promidžbu magije, premda je tu riječ o umjetničkoj igri i zafrkanciji, kao i o kompleksnom umjetničkom djelu koje ima mnogobrojne svoje vidove i osobine, pa se ne smije tumačiti isključivo kao zloduho.

I na spomenutoj “ljevici” postoje kritičari i polemičari stare garde, koji pišu slično ekstremnim desničarima i nekim katoličkim polemičarima, no pravi su problem oni misaono obrazovaniji ili kreativniji (kritičari i “lijevi” pisci, Jergović i FAK-ovci), koji znaju dobro da nije dovoljno napasti ideološku vrijednost “protivnikova” umjetničkog

djela. Stoga se obrušuju i na umjetničku vrijednost. Pa tako, na primjer, čitavome opusu prozaika, kao što su Aralica, Fabrio i Slobodan Novak, negiraju svaku vrijednost, osobito umjetničku.

Umjetnosti koja je dijalog pristupa se sasvim monološki. Politički i ideološki sukob preljeva se i na umjetnost, izvana kao polemika i kritika, pa čak i iznutra, kada se pisci ili filmski scenaristi, na svoju štetu, pretvaraju u političare i ideologe.

I tu vrijedi pravilo: nasilnik preokreće brda, sve se trese, svi se guše, a od toga na kraju ne bude ništa. Prave vrijednosti, na duži rok, nije moguće osporiti. I teško onome tko ima više ugleda i moći! Budućnost pripada onima koji su s nepravom prezreni.

Ljubav je dijalog, i takva je put k Istini. Istina se objavila samo nekima, no nitko je ne posjeduje potpuno. Postojanje mnoštva religija i mnoštva ideologija kršćanstvu je obogaćenje i izazov. Put ka Istini nije samotna. Jedan je Bog, ali ima mnogo ljudi. Pismo je naš orijentir, ali Duh posvuda puše.

Netrpeljivi i isključivi suprotnih ideologija slični su jedni drugima. Krajnosti se dodiruju. I jedni i drugi htjeli bi ukinuti drugog. A, ljubavi nema bez drugog.